

права: Підручник. 2-е вид. /Пер. з рос. Х., 2005. 4. Теорія держави і права: Навч. посіб. /А.Ю. Олійник, С.Д. Гусарев, О.Л. Слосаренко. К., 2001. 5. Правоотношения и их роль в реализации права /Науч. ред Ю.С.Решетов. Казань, 1993. 6. Рождественська О.С. Правовий статус журналіста як особливого суб'єкта інформаційних правовідносин //Право і безпека. Х., 2004. 7. Методичні вказівки та плани семінарських занять з дисципліни «Інформаційне право України» /Укладач доц., к.ю.н. Письменицький А.А. Х., 2000. 8. Денісова О. С. Роль преси у правовому інформуванні громадян України. Дис...канд. юр. наук. Х., 2003.

Надійшла до редколегії 29.09.05

І.В. Арістова

ЕВОЛЮЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПОНЯТТЯ «ІНФОРМАЦІЙНА СФЕРА»

Сучасний стан розвитку суспільства характеризується тим, що збільшується роль інформаційної сфери. Слід зазначити, що сфера (від грец. *sphaira* – шар) – це область дій, межа поширення чого-небудь (наприклад, сфера впливу); суспільне оточення, середовище, умови [1, с.1295]. Відповідно до ст.12 Закону України «Про інформацію», «інформаційна діяльність – це сукупність дій, спрямованих на задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави» [2]. Основні напрямки інформаційної діяльності: політичний, економічний, соціальний, духовний, екологічний, науково-технічний, міжнародний тощо. Основні види інформаційної діяльності: одержання, використання, поширення та зберігання інформації. На сьогодні в національному законодавстві не легалізовано поняття «інформаційна сфера». Вважаємо, що в теперішній час як на побутовому, так і на науковому рівні інформаційна сфера розглядається як сфера, яка формується та розвивається під час інформаційної діяльності.

Безумовно, на сьогодні інформаційна сфера розглядається і як відносно самостійна сфера, і як допоміжна стосовно інших видів діяльності. В останньому випадку йдеться про те, що інформаційна сфера обслуговує практично усі сфери суспільства (економіка, політика, управління, наука, культура, побут, сім'я), тобто займає «підлегле» положення у кожній з названих сфер. На нашу думку, як в першому, так і в другому випадку мається на увазі вузьке тлумачення поняття «інформаційна сфера». Існуюча політика держави в інформаційній сфері (вузьке тлумачення) спрямована як на розвиток безпосередньо інформаційної сфери, так і на підвищення ефективності розвитку державності, безпеки, оборони, пріоритетних галузей економіки, фінансової та грошової системи, соціальної сфери, галузей екології та використання природних ресурсів, науки, освіти і культури, міжнародного співробітництва за допомогою інформаційної сфери. Пріоритетна увага приділяється підвищенню ефективності державного управління як однією з функцій держави. Це підтверджується і Концепцією Національної програми інформатизації, в якій інформаційна сфера, інформатизація розглядається як важливий засіб для розвитку України [3]. Слід зазначити, що відповідна державна політика проводиться і щодо підтримки розвитку саме інформаційної сфери – сфери засобів масової інформації, сфери науково-

технічної інформації, видавничої справи та реклами, сфери статистики, сфери бібліотечної та архівної справи, сфери інформатики та обчислювальної техніки тощо. У такому вигляді ця політика легалізована та легітимізована у законах України: «Про Національну програму інформатизації» [4], «Про Концепцію Національної програми інформатизації» [3], «Про інформацію» [2].

В нових умовах становлення та розвитку інформаційного суспільства інформація та новітні інформаційно-комунікаційні технології стають головною рушійною силою цього суспільства. Слід зазначити, що відповідно до Закону України «Про Національну програму інформатизації» «інформаційний продукт (продукція) – це документована інформація, яка підготовлена та призначена для задоволення потреб користувачів» [4]. Проте в умовах інформаційного суспільства починає змінюватися не тільки рівень автоматизації виробництва, але і саме виробництво – продукт його стає більш «інформаційноємним», що означає збільшення частки інновацій, дизайну і маркетингу в його вартості. Виробництво інформаційного продукту, а не продукту матеріального визначає інформаційне суспільство. Інформація та знання стають головними стратегічними ресурсами такого суспільства, інформація проникає у всі сфери суспільства та держави. Йдеться про те, що коригується поняття «інформаційна сфера». Ці процеси дуже активно відбуваються у інформаційно-розвинутих країнах світу, зокрема, у країнах ЄС.

На цей час в національному законодавстві не легалізоване поняття «інформаційний простір України». В зв'язку з цим спробуємо навести власне визначення цього поняття, базуючись на дослідженнях деяких науковців [5]. Інформаційний простір України – це соціальне середовище, у якому здійснюється виробництво, збирання, зберігання, поширення і використання інформації і на яке розповсюджується юрисдикція України. Як вважає А.В.Баранов (і ми з ним погоджуємося), очевидні переваги такого означення поняття «інформаційний простір». Воно охоплює всі види суб'єктів, як ті, що на сьогодні відомі, так і ті, що з'являться у майбутньому, а також будь-яку інформацію у будь-якому вигляді [5]. Безумовно, інформаційний простір України є складовою частиною європейського інформаційного простору, який, у свою чергу, входить до світового інформаційного простору. Останній повинний бути основою розвитку інформаційного суспільства, яке є інтегративною ознакою для всіх країн світу. Таким чином, розбудова єдиного інформаційного суспільства залежить від ефективності як єдиного світового інформаційного простору, так і від його окремих складових, зокрема від єдиного інформаційного простору України.

На сьогодні інформаційна сфера стає системоутворюючим чинником життя суспільства і держави, активно впливає на стан політичної, економічної, оборонної та інших складових безпеки країни, а у багатьох країнах і «вбирає» їх. У проєкті Концепції (основи державної політики) інформаційної безпеки України, що був розроблений фахівцями Українського центру економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова, дається наступне визначення: «інформаційна безпека – стан захищеності національних інте-

ресів України в інформаційній сфері, за якого не допускається (або зводиться до мінімуму) завдання шкоди особі, суспільству, державі через: неповноту, несвочасність, недостовірність інформації; несанкціоноване поширення та використання інформації; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки функціонування інформаційних технологій» [6, с.50]. Погджуючись в основному з цим визначенням, вважаємо, що завдання забезпечення інформаційної безпеки України повинно визначатися як пріоритетне та вирішуватися превентивно стосовно інших завдань забезпечення національної безпеки. Результативність його рішення детермінує політичну, економічну, військову та інші складові національної безпеки України.

На нашу думку, слід провести відповідні дослідження щодо еволюції поняття «інформаційна сфера» в сучасних умовах розвитку української державності, українського суспільства. Відомо, що науковців завжди цікавила відповідь на питання: що виникло раніше інформація чи управління, держава чи право, суспільство чи інформаційна сфера? Закономірно, що це питання виникає і стосовно інформаційного суспільства та його інформаційної сфери, держави (в умовах становлення інформаційного суспільства) та її інформаційної сфери. Дослідження показали, що єдиний інформаційний простір інтегрує інформаційний простір суспільства та інформаційний простір держави. Очевидно, що існує іманентний взаємозв'язок між інформаційним суспільством та єдиним інформаційним простором: розвиток інформаційного суспільства удосконалює єдиний інформаційний простір і навпаки. В зв'язку з цим, на нашу думку, слід проаналізувати як проблему становлення та розвитку інформаційного суспільства в Україні, так і проблему удосконалювання єдиного інформаційного простору України. Зупинимось тут на аналізі першої із проблем та шляхах її вирішення.

Відомо, що для всіх суспільних наук одним із загальних методів дослідження є діалектичний метод [7, с.14]. Безумовно, на розвиток суспільства значний вплив здійснює історичний чинник, тобто соціальні явища слід досліджувати щодо їх історичного розвитку. Сьогодні реалії багато в чому визначаються минулим. Більш того, соціальні реалії сьогодення значною мірою визначають наступний день суспільства. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне проаналізувати закономірності становлення та розвитку саме інформаційного суспільства, його теоретичні засади [8, с.68-80; 9-17]. Вважаємо, що цей аналіз не є самоціллю, а виступає лише засобом для досягнення певної мети – створення сприятливих умов для повноцінного розвитку окремої особи, а згодом і відновлення всього суспільства. Варіант конвергенції ідей постіндустріалізму й інформаційного суспільства в дослідженнях Д. Белла [13; 14] породив різноманітні напрямки і тенденції, які концентрують увагу на тих або інших сторонах існуючих в суспільстві відносин з приводу інформації і техніко-технологічних засобів її передачі, зберігання і переробки та розглядають різні соціальні перспективи. Така дискусія, на нашу думку, дозволяє побачити нові важливі аспекти в проблематиці інформаційного суспільства.

Інформаційні технології (ІТ) поширюються від розвинутих країн до тих, що розвиваються, охоплюючи нові культури, які відрізняються від тих,

у яких ці технології народилися. Усередині цих культур «автоматизація», «комп'ютеризація» сприймаються по-різному, і часто зі зрозумілим побоюванням, оскільки вони неминуче впливають на життя індивідів та суспільств. Вважаємо, що необхідно визначитися з поняттям «інформаційне суспільство», а саме з сучасним його трактуванням. Сьогодні існує неоднозначність у визначенні цього поняття. У зв'язку з цим розглянемо деякі з них.

Так, у 1993 р. сутність інформаційного суспільства була розкрита Комісією ЄС: «Інформаційне суспільство – це суспільство, в якому діяльність людей здійснюється на основі використання послуг, що надаються за допомогою інформаційних технологій та технологій зв'язку» [18]. З часом це визначення певним чином коригується. На думку Європейської Комісії, інформаційним суспільством слід вважати [19]:

- суспільство нового типу, що формується внаслідок глобальної соціальної революції та породжується вибуховим розвитком і конвергенцією інформаційних та комунікаційних технологій;

- суспільство знання, тобто суспільство, у якому головною умовою добробуту кожної людини і кожної держави стає знання, що здобує завдяки безперешкодному доступу до інформації та вмінню працювати з нею;

- глобальне суспільство, в якому обмін інформацією не буде мати ні часових, ні просторових, ні політичних меж; яке, з одного боку, сприяє взаємопроникненню культур, а з іншого – відкриває кожному співсуспільству нові можливості для самоідентифікації.

Вважається, що в майбутньому буде існувати декілька типів інформаційного суспільства, як колись існували декілька моделей індустріального суспільства. Ключовими ознаками під час визначення типу суспільства будуть наступні: ступень забезпеченості рівності прав громадян на доступ до основного ресурсу – інформації, ступень участі у житті суспільства та само-реалізації людей із обмеженими фізичними можливостями. Деякі науковці визначають інформаційне суспільство у цілому як суспільство, у якому [20]:

- кожний член суспільства має можливість своєчасно та оперативно отримувати за допомогою глобальних інформаційних мереж повну та достовірну інформацію будь-якого виду та призначення, з будь-якої держави при перебуванні практично у будь-якій частині географічного простору;

- реалізується можливість оперативної, практично миттєвої комунікації не тільки кожного члена суспільства, але й певних груп населення з державними та громадськими структурами незалежно від місця проживання;

- трансформується діяльність ЗМІ за формою створення та поширення інформації, розвивається та інтегрується до інформаційних мереж цифрового телебачення. Формується нове середовище – мультимедіа, у якому поширюється також інформація із традиційних ЗМІ;

- зникають географічні та геополітичні кордони держав у рамках інформаційних мереж, відбувається «зіткнення» та «ламання» законодавства країн.

І.С. Мелюхін визначає це таким чином: «... Інформаційне суспільство відрізняється від суспільства, у якому домінують традиційна промисловість і сфера послуг тим, що інформація, знання, інформаційні послуги і всі галу-

зі, що пов'язані з їх виробництвом (телекомунікаційні, комп'ютерні, телевізійні), зростають більш швидкими темпами, є джерелом нових робочих місць, стають домінуючими в економічному розвитку...» [21]. Вважаємо, що це визначення є вірним, але не досить коректним. Справа в тому, що інформаційне суспільство зовсім не означає домінування виробництва інформації над іншими видами виробництва. Інформаційне суспільство означає, що всі інші види виробництва починають виступати у вигляді виробництва інформації. Більш того, вважаємо, що для інформаційного суспільства характерна зміна характеру та способу державного управління. Державне управління під час використання комп'ютерно-мережових технологій стає більш відкритим, із розвинутим зворотним зв'язком, із часом, що зменшується, на узгодження та прийняття рішень, із поширенням переліку функцій, що делегуються приватному сектору (тобто інтерактивним, динамічним і більш корпоративним).

Аналіз існуючих визначень «інформаційного суспільства», а також його основних ознак дозволяє запропонувати нам таке конструктивне визначення, що відбиває внутрішню сутність цього поняття. *Інформаційне суспільство* – це громадянське суспільство з розвинутим інформаційним виробництвом і високим рівнем інформаційно-правової культури, в якому ефективність діяльності людей забезпечується розмаїттям послуг, заснованих на інтелектуальних інформаційних технологіях та технологіях зв'язку. Таким чином, можна вважати, що головними характеристиками інформаційного суспільства постають: інформаційна економіка, індустрія інформаційних послуг, сучасні інтелектуальні інформаційні технології та технології зв'язку, значний потенціал науки, потреба фізичних та юридичних осіб в інформації (знаннях), високий рівень інформаційно-правової культури всіх суб'єктів інформаційних відносин, матеріально-технічне забезпечення різноманітних послуг.

Слід зауважити, що нами було дано визначення інформаційного суспільства як громадянського суспільства. Відомо, що з розвитком суспільства змінюється і держава. На нашу думку, держава та громадянське суспільство – це взаємопов'язані, але відносно самостійні соціальні системи, держава виконує службову (підлеглу) роль стосовно громадянського суспільства.

Враховуючи те, що сучасна концепція громадянського суспільства виходить з того, що воно є передумовою соціальної правової держави [7, с. 67], вважаємо, що розвинуте інформаційне суспільство є передумовою інформаційної держави. На нашу думку, *інформаційна держава* – це демократична, соціальна, правова держава, ефективність діяльності якої забезпечується розмаїттям послуг, заснованих на інтелектуальних технологіях та технологіях зв'язку. Йдеться про те, що рівень демократії підвищується шляхом розвитку нового напрямку – телекомунікації; право ефективно пов'яже та підкоряє собі державну владу за допомогою новітніх інформаційно-комунікаційних технологій; основні права особистості та її соціальна безпека, що гарантується реальним забезпеченням права на інформацію, складають зміст свободи, яка заснована на законах, що повинні легітимним шляхом не тільки прийматися і змінюватися, але і створюватися.

Безумовно, і інформаційне суспільство, і інформаційна держава функціонують для створення сприятливих умов для повноцінного розвитку окремої особистості, а згодом і відновлення всього суспільства. Держава здатна сприяти розвитку інформаційного суспільства або перешкоджати йому. Вважаємо, що держава повинна виконувати роль головного «ідеолога» у визначенні пріоритетів щодо здійснення політики переходу до інформаційного суспільства. У свою чергу, держава не може розвиватися без вільного розвитку інформаційного суспільства. «Держава і суспільство існують у вигляді протирічної безупинної взаємодії та взаємовпливу, характер і напрям яких у значній мірі залежать від рівня розвитку громадянського суспільства та його інститутів» [7, с.68]. Вважаємо, що інформаційна держава повинна сформулювати концепцію побудови інформаційного суспільства, в якій були б визначені роль і місце головних «діючих осіб» – комерційного сектору економіки, держави, громадських організацій та окремих громадян. Концепція інформаційного суспільства може стати об'єднуючим ідейним початком для України, дати цілісне бачення цілей і завдань суспільного розвитку, запропонувати конкретні шляхи їх досягнення.

Інформаційна держава повинна орієнтуватися у першу чергу на інтереси інформаційного суспільства. Для цього держава повинна розробити відповідну інформаційну політику, ефективна реалізація якої, тобто ефективне державне управління інформаційною сферою є запорукою «пом'якшення» конфронтації інтересів інформаційної держави та інформаційного суспільства.

Таким чином, є всі підстави вважати, що як для України, так і для інформаційно розвинутих країн світу, доцільно використовувати широке тлумачення поняття «інформаційна сфера». Національна інформаційна сфера – це єдиний інформаційний простір України, який формується суспільством та державою і інтегрується до єдиного Європейського інформаційного простору з урахуванням національної інформаційної безпеки. Саме єдиний інформаційний простір є не тільки необхідною умовою плідної співпраці інформаційного суспільства та інформаційної держави, але й достатньою. На нашу думку, слід розглядати інформаційну сферу як самостійний феномен, розвиток якого підкоряється, з одного боку, певним закономірностям, але, з іншого, потребує відповідної державної уваги. Досвід інформаційно розвинутих країн підтверджує це положення. Вважаємо за доцільне у наступних публікаціях розглянути еволюцію взаємозв'язків держави та інформаційної сфери в Україні, в якій виділяються два етапи реалізації державного управління в інформаційній сфері: 1) у вузькому розумінні; 2) у широкому розумінні.

Список літератури: 1. Советский энциклопедический словарь. М., 1989. 2. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. 1992. №48. Ст. 650. 3. Про Концепцію Національної програми інформатизації: Закон України від 4 лютого 1998 р. // Юрид. вісник України. 1998. №18.4. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 4 лютого 1998 р. // Юрид. вісник України. 1998. №18. 5. Баранов А.О. Информационный суверенитет или информационная безопасность // Національна безпека і оборона. 2001. №1. 6. Актуальні проблеми інформаційної безпеки України (аналітична доповідь УЦЕПД) // Національна безпе-

ка і оборона. 2001. №1. 7. Скакун О.Ф. Теория государства и права: Учебник. Х., 2000. 8. Арістова І.В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти: Монографія / За заг. ред. О.М. Бандурки. Х., 2000. 9. Japan`s Information Society: Themes and Visions. Tokyo, 1969. 10. The Plan for an Information Society. Tokyo, 1971. 11. Policy Outlines for Promoting the Informatisation of Japanese Society. Tokyo, 1969. 12. Masuda Y. The Information Society as Postindustrial Society. Wash., 1983. 13. Bell D. The Coming of Post industrial Society. A Venture in Social Forecasting. N.Y., 1973. 14. Bell D. The Social Framework of the Information Society. Oxford, 1980. 15. Brzezinsky Z. Between Two Ages. America`s Role in the Technotronic Era. N.Y., 1970. 16. Nora S., Minc A. The Computerisation of Society. A Report to the President of France. Cambridge; L., 1980. 17. Poster M. The Mode of Information: Poststructuralism and Social Context. Cambridge, 1990. 18. White Paper on growth, competitiveness and employment – the challenge and ways forward into 21st century // European Commission, Belgium, 1993. 19. Building the European Information society for us all: Final policy report of the high – level expert group, April 1997 // European Commission. Directorate – General for employment, industrial relation and social affairs. Unit V/B/4. Brussels, manuscript completed in April 1997. 20. Кристальний Б., Нестеров Ю. Информационное общество, информационная политика, правовая информационная защита // Информационное общество. 1997. №1. 21. Мелюхин И.С. Принципы формирования основ информационного общества в России // Законодательство и практика средств массовой информации. 1997. №10.

Надійшла до редколегії 16.09.05

В.І. Павликівський

ЗАКОНОДАВСТВО ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ТРУДОВИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Праця є основним джерелом благополуччя як особи, так суспільства та держави в цілому. Ст. 43 Конституції України проголошує право кожного на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Однією з гарантій забезпечення трудових прав людини є встановлення кримінальної відповідальності власників підприємств, установ, організації за порушення трудового законодавства. Водночас, політичні, економічні і соціальні зміни у державі спричинили значні перетворення у сфері трудових відносин. Відсутність державного контролю у цій сфері стала однією з причин поширення правопорушень щодо працівників з боку роботодавця. Звичайним явищем сьогодення є незаконні звільнення, не виплати заробітної плати працівникам, встановлення незаконних матеріальних стягнень тощо. У зв'язку з цим важливого значення набувають питання захисту прав працівників, в тому числі за допомогою кримінального законодавства. Зазначимо, що наукові праці щодо вирішення проблем кримінально-правового захисту трудових прав працівників практично відсутні, а роботи Лановенко І.П., Чангулі Г.І., Вишинської З.О. та деяких інших ґрунтуються на старому законодавстві. Прагнення нашої держави до демократичних перетворень та досягнення світових стандартів в усіх сферах діяльності обумовлює необхідність розгляду проблеми кримінально-правової охорони трудових прав людини з